

KÖNYVSZEMLE

Borbély Anna

Kétnyelvűség

Variabilitás és változás magyarországi közösségekben

Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014. 333 p.

ISBN: 978-963-236-723-1

Gazdag és sokrétű könyv Borbély Annáé. Mint címe és alcíme jelzi, tartalmazza egyrészt a kétnyelvűség időszerű szakirodalmának áttekintését, a központi fogalmak pontos definícióját, a karakteres állásfoglalást az alapvető elméleti kérdésekben, valamint a jelenlegi legnépesebb magyarországi kétnyelvű közösségekben, azon belül a románban fellelhető identitásmintázatok és kommunikációs gyakorlatok elemzését.

A magyar közgondolkodásra jellemző, hogy a kétnyelvűség jelenségéről számos előítélet és tudománytalan vélekedés él még értelmiségi, sőt pedagógusi körökben is. Ugyanakkor a magyarországi népesség nyelvtudása európai összehasonlításban riasztóan alacsony, a KSH-adatok és egyéb felmérések alapján legfeljebb minden negyedik magyar ember tud megszólalni idegen nyelven. Az értelmiségiek esetében sincsen ez másként. A legújabb hírek szerint körülbelül ötvenezren jelentkeztek az úgynevezett „diplomamentő” programra, amelynek során ingyenes nyelvtanfolyamokon próbálják meg eljuttatni az államvizsgával már rendelkező hallgatókat a középfokú nyelvvizsgáig.

Ennek a helyzetnek az egyik oka a magyar nyelvben, annak viszonylagos elszigeteltségében keresendő. Kosztolányi a magyart a „finn-ugor nyelvcsalád csodálatos árvájá”-nak nevezi, „akinek korán elhaltak a szülei, atyjafiai a világtörténelem zűrzavarában messze idegenbe költöztek, de ő megélt a jég hátán is, rokontalanul és testvértelenül” (1930/1999: 85). Ebből következik, hogy míg egy cseh anyanyelvűnek elég könnyű megtanulnia lengyelül, vagy egy hollandnak németül, egy magyar

ember csak nagy energiabefektetéssel tud megtanulni egy szláv, román vagy germán nyelvcsaládba tartozó nyelvet, de a rokon nyelvek (észt, finn) sem kecsgetik könnyű nyelvtanulási sikerrel a nyelvek önálló életében bekövetkezett sok változás miatt.

A másik ok történelmi. A magyar nyelvű népesség a trianoni békeszerződés következtében egy soknyelvű föderatív állam, az Osztrák–Magyar Monarchia tagországnak lakosságából egy zömében egynyelvű kis ország polgáraivá váltak. Ennek következménye kulturális és nyelvi izoláció lett. A kisebbségek (német, szlovák, román, cigány) elmagyarosodása is felerősödött. Egy magyar ember vígan megélhetett – különösen az ország közepén – egyetlen idegen nyelv tudása nélkül is. 1945 után a nyelvi elszigeteltség – egészen más történelmi-politikai körülmények között – továbbra is megmaradt. Az Európai Közösségben azonban csak a több nyelven értő és kommunikáló embereknek van valódi esélyük teljes jogú európai polgárokként élni a megváltozott világban. Ennek az elfogadása nehezen megy magyar földön az említett okok miatt.

Borbély Anna könyvének első, elméleti részében nagyon világosan és szemléletesen tárgyalja az egyéni és a közösségi kétnyelvűség alapvető kérdéseit, és konkrét kutatások eredményeinek elemzésével cáfolja az előítéleteket – például azt, hogy a több nyelv egyidejű elsajátítása gyermekkorban komoly kognitív deficit forrása lehet. Megmutatja azt is, hogy a kódváltás – egy közleményen belül két nyelv elemeinek keveredése – korántsem olyan, szellemi restségre visszavezethető nyelvhasználati hiba, mint azt a nyelvi transzferhatásokat kizárólag negatívan látó korábbi szemlélet hatására sokan ma is gondolják. Ezt a szöveget legszívesebben kötelező olvasmánnyá tenném a pedagógusképzésben, és beépíteném az értelmiségi pályára felkészítő stúdiumokba is.

A könyv második fejezete a magyarországi kétnyelvű közösségek körében végzett empirikus vizsgálatok tapasztalatait elemzi. A nemzetközi szakirodalomban ez a kérdés az 1960–1970-es években került az érdeklődés fókuszába, Magyarországon csak a rendszerváltás után. Ez szorosán összefügg a szocialista időszak nemzetiségi politikájával. A késői Kádár-korszakban valamennyire támogatták a nemzetiségi nyelvek oktatását, a helyi kulturális szokások ápolását, de a kétnyelvűség, a két kultúrához való egyidejű tartozás nem számított értéknek. Az európai közösség vonzásában azonban már felértékelődött a nyelvtudás, nagyobb érdeklődéssel fordultak a jelenség felé a politikusok, a kutatók, sőt a mindennapok emberei is. A 2011. évi CLXXIX. törvény értelmében Magyarországon ma „nemzetiségieliek által használt nyelvnek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma/cigány (romani, illetve beás), [...] a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv, továbbá a roma és az örmény nemzetiség esetében a magyar nyelv is” (idézi Borbély: 85).

A kisebbségek nyelvhasználatával foglalkozó tanulmányok születtek már a 20. század elejétől kezdve. Ezek elsősorban nyelvtörténeti szempontból közelítették meg a helyi nyelvváltozatot, azt próbálták meghatározni, honnan származik az adott közösség, illetve az önálló életben végbement változásokat írták le. Eltérő módszertannal, megközelítéssel dolgoztak, így eredményeik összevetésére csak korlátozottan nyílik lehetőség. A kétnyelvűség jelenségére kevésbé fókuszáltak, ezt a helyzetet ugyanis átmenetként, a kisebbségi nyelv visszaszorulásaként, romlásaként, tehát veszteségként élték meg. Mostanában a kutatók figyelme azért fordult a közösségi két- vagy többnyelvűség felé, mert a világ sok helyén ez stabil és természetes helyzetként rögzült. Ez nem azt jelenti, hogy a kétnyelvűség valami sablonosan működő jelenség, hiszen, ahogy Borbély Anna írja: „közösségről közösségre más-más vonásokkal rendelkezik, ezért az empirikus kutatások feladata, hogy

a kétnyelvű közösségekben a két nyelvet érintő nyelvi jelenségek variabilitásának lényegét megragadják” (81).

Ezeknek a sajátosságoknak a feltárása nemcsak a két nyelv funkcionális megoszlásáról meglévő tudásunkat növeli, hanem alapjául szolgálhat a kisebbségekkel kapcsolatos nyelvpolitikai döntések előkészítéséhez is. A MTA Nyelvtudományi Intézetében 2003-ban megindult MaBiLing kutatás hét nyelvi közösséget (magyarországi siket, német, szlovák, román, szerb, romani, beás) vizsgált. Arra a kérdésre keresi a választ: „miként függ össze a nyelvtudás és a nyelvi attitűdök a nyelvválasztással, és ezek a nyelvi jelenségek, összehasonlítva egymással a közösségeket, milyen összefüggést mutatnak” (82). A koncepció az összehasonlítás feltételeit már a közösségek kiválasztásakor megteremtette azzal, hogy viszonylag kis településeket jelölt ki, ahol a közösség/többség arányszáma kiegyenlített volt. Ugyanazt a kérdőívet alkalmazták minden nyelvi közösségben, az adatközlőket pedig nem, életkor, iskolai végzettség szerint arányos csoportokba osztották. Borbély Anna a projektum témavezetőjeként sokat tett azért, hogy az adatbázis alapján reális képet lehessen kapni az adott közösség nyelvhasználati sajátosságairól. A kutatás főként arra irányul, hogy a vizsgált közösségekben mennyire képes fennmaradni a kisebbségi nyelvhasználat, milyen esélye van a „fenntartható kétnyelvűség”-nek. Ezt a terminust Borbély annak a felismerésnek alapján vezette be, hogy sem az egyéni, sem a közösségi bilingvizmus nem lehet igazán „stabil”, hanem szükségszerűen állandóan változó jelenség.

Az eredmények meglephetik még a tájékozott szakmabelit is. Számomra leginkább az hatott újdonságként, mekkora különbség van a két cigány közösség nyelvhasználatában. A beások sokkal ritkábban használták a mindennapok során nyelvüket, mint a romák. A másik meglepetés a német közösségek előrehaladott elmagyarosodása volt, annak ellenére, hogy a német nyelvnek magas a presztízse, tudásának hasznos voltát mindenki elismeri.

A tanulságokat a szerző így foglalja össze: „a saját nyelv megőrzése a szerbek és a romák vizsgált közösségében a legjelentősebb, esetükben a saját nyelv és a magyar használata kiegyenlített, sőt a saját nyelv javára billen” (94). A jelenség magyarázatai részben összefüggenek az önálló felekezettel (szerbek), valamint a többségtől jelentősen eltérő kulturális hagyományokkal és erős csoportkohézióval (romák). A kétnyelvűség – amely egy globalizált világban kívánatos állapot egyénnek, közösségnek egyaránt – jogi, társadalmi feltételek megléte esetén fenntartható, ha mindkét nyelvhez pozitív attitűdök és ideológiák kapcsolódnak.

A könyv második fele (a 3., 4., 5. fejezet) a Magyarország keleti határának közelében élő román közösség nyelvhasználatának az utóbbi évtizedekben végbement változásával foglalkozik. (A 2011-es népszámlálás adatai szerint körülbelül 18 ezren vallották magukat román anyanyelvűnek, jó részük ezen a vidéken él.) Borbély Anna maga is ebből a közösségből származik, és három évtizede – egyre tudatosabban, egyre komolyabb tudományos felvértezettséggel – kutatja a nyelvcsere és a nemzetiségi identitás összefüggését. A román nyelvnek az úgynevezett körös-vidéki nyelvjárását beszélő közösségek már évtizedek óta a kétnyelvűség különböző stádiumában vannak. Csak egy longitudinális vizsgálat képes feltárni ennek a változásnak a finomszerkezetét és azt, milyen okokkal magyarázható a férfiak és a nők, az idősebbek és a fiatalok eltérő viselkedése. A kutatás jelentős különbséget mutatott ki az idős és a fiatal nők nyelvi attitűdjében, és azt is felszínre hozta, hogy míg az idős férfiak és nők jelentősen különböznek egymástól e tekintetben, a fiatal férfiak és nők jóval kevésbé. Ezek az eredmények összhangban vannak a nemzetközi tapasztalatokkal.

A szerző által alkalmazott többféle módszer eredményeinek egybevetése és az adatközlőkkel kialakított személyes kapcsolat alapján Borbély Anna árnyalt képet tud felrajzolni az eltérő egyéni identitásokról. Ezek

pedig az élethelyzet megváltozásával maguk is folytonosan átalakulnak: a Méhkeréken dolgozó romániai idénymunkások sztenderd nyelvhasználata például hat a helyi dialektusra, a munka világából kikerülő nyugdíjasok „visszatálnak” gyermekkoruk román nyelvhasználatához.

Borbély Anna könyve fontos olvasmányként ajánlható minden szociolingvisztika iránt érdeklődő számára. A kétnyelvű közösségek kutatásában alkalmazott módszerek szemléletes összehasonlítása, a valóságos és a látszólagos időben végbement változások vizsgálatának összehasonlító elemzése, a trendkutatás és a panelkutatás pontos leírása külön erénye ennek a monográfiának. Aki a kétnyelvűség témájából akar szakdolgozatot vagy doktori disszertációt írni, jól teszi, ha szakmai segítségért ehhez a hasznos könyvhöz fordul, amely sűrített formában tartalmazza szerzője tudását és több évtizedes munkájának tapasztalatait.

Huszár Ágnes

IRODALOM

Kosztolányi Dezső (1930/1999): *Nyelv és lélek*. Budapest: Osiris Kiadó, 84–98. (Első megjelenés: *Nyugat* 1930/14.)

Illés Éva – Eitler Tamás (szerk.)
**Studies in Applied Linguistics
 in honour of Edit H. Kontra**
 [Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok
 Kontra H. Edit tiszteletére]

Budapest: ELTE BTK, 2012. 250 p.

ISBN: 978-963-284-286-8

Kontráné Hegybíró Edit a hazai angol alkalmazott nyelvészet kimagasló képviselője és elkötelezett támogatója. A 60. születésnapjára összeállított ünnepi kötet recenziójának elkészítése megtisztelő feladat már csak azért is, mert az ilyen kivételes kiadványokban az írások messze túlmutatnak a bennük foglal-